

Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie – Tom II
History of St. Oswald church in Płonkowo – Volumn II

pod redakcją Małgorzaty Grupy, Krzysztofa Jarzęckiego i Wiesława Nowosada
edition Małgorzata Grupa, Krzysztof Jarzęcki and Wiesław Nowosad

Płonkowo 2018

Wydano dzięki wsparciu finansowemu
Lasów Państwowych – Nadleśnictwo Gniewkowo

Recenzenci / Rewiewers

dr Tomasz Dudziński, dr Agata Ulanowska

Redakcja / Editors

Magdalena Szczepańska

Projekt okładki i skład / Cover design and composition

Tomasz Dudziński

Tłumaczenie na j. angielski / English translation

Ewa Józefowicz

© Copyright by Authors and Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta,
Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie

ISBN: 978-83-941851-1-4

Wydawca / Editor

Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka
i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie, Płonkovo 31, 88-111 Rojewo
www.parafiaplunkowo.pl

Druk / Printing

Eko-Druk Sp. z o.o., Szymany 66, 19-200 Grajewo
www.eko-druk.com, e-mail: biuro@eko-druk.com

Spis treści Contents

<i>Słowo wstępne</i> <i>Foreword</i>	7
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, ks. Józef Bachorz <i>Historia kościoła w Płonkowie</i> <i>History of Płonkowo church</i>	11
Magdalena Krajewska, Adrianna Wojciechowska, Tomasz Kozłowski <i>Zmarli pochowani w kryptach kościoła św. Oswalda w kontekście statusu społeczno-ekonomicznego dawnej ludności Płonkowa i okolic. Wstępna analiza antropologiczna</i> <i>The dead buried in the crypts of St. Oswald church in the context of social-economic status of historical populations of Płonkowo and the area. Preliminary anthropological analysis</i>	33
Krzysztof Jarzęcki, Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa <i>Monety a stratygrafia płonkowskiego kościoła</i> <i>Coins and stratigraphy of Płonkowo church</i>	55
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Dawid Grupa <i>Relikty odzieży świeckiej</i> <i>Secular clothes relics</i>	65
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Marcin Nowak <i>Kobiece ozdoby głowy w Płonkowie</i> <i>Woman head ornaments in Płonkowo</i>	81
Sebastian Nowak, Aleksandra Kulesz, Małgorzata Grupa <i>Biżuteria w płonkowskich grobach</i> <i>Jewellery in Płonkowo graves</i>	93
Małgorzata Grupa, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Pojemnik na kulki zapachowe – moda, prestiż, czy praktyczność?</i> <i>Fashion, prestige or practical reasons? – scents container</i>	107
Małgorzata Grupa, Sebastian Nowak, Wiesław Nowosad <i>Wams, szustokor i żupan – co „mówią” guziki i haftki</i> <i>Jerkins, justacorps, żupan – what buttons and hooks ‘say’</i>	119

Dawid Grupa, Małgorzata Grupa, Wiesław Nowosad <i>Szpilki krawieckie w wyposażeniu grobowym</i> <i>Tailor pins in grave equipment</i>	133
Aleksandra Kulesz, Sebastian Nowak, Krzysztof Jarzęcki <i>Relikty obuwia</i> <i>Footwear relics</i>	145
Magdalena Majorek, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Wyroby szklane z badań archeologicznych w Płonkowie</i> <i>Glass products from archaeological explorations in Płonkowo</i>	155
<i>Autorzy</i> <i>Contributors</i>	167

Relikty odzieży świeckiej Secular clothes relics

Dopóki płonkowskie dobra znajdowały się w posiadaniu rodziny Kaczkowskich, niewątpliwie przedstawiciele średniozamożnej szlachty, różnice w stroju między właścicielami a ich poddaniymi nie pozostawiały żadnych wątpliwości co do stanu pochodzenia. Jednak od XVII wieku, z chwilą gdy dotychczasowi właściciele zaczęli wyprzedawać majątek, a samo Płonkowo znalazło się w rękach jezuitów, jego ranga uległa obniżeniu. Jedynymi przedstawicielami szlachty bogatej była senatorska rodzina Dąbskich, właściciele klucza kaczkowskiego, posiadająca również prawo patronatu nad Płonkowem. To ich staraniem kościół był remontowany, a nawet odbudowywany, członkowie rodziny zapewne regularnie uczestniczyli w mszach odprawianych w tutejszym kościele, jednak nie udało się znaleźć jakiegokolwiek śladu, by któryś z Dąbskich został tu pochowany. Zwykle wybierali miejsca bardziej prestiżowe, np. kościół w podtoruńskim Podgórzu. Pozostałe dobra w granicach parafii znalazły się zapewne w rękach kilku posesorów (niekiedy dzierżawców), którzy nie mieli już takiego statusu jak Kaczkowscy i Dąbscy, należąc co najwyżej do drobnej szlachty. Siłą rzeczy musiało się to odbić również na ich prezencji, a to z kolei prowadziło do powolnego zacieśniania się różnic w materiałach, z których szyte były stroje dla nich i dla stale bogaczącej się elity wiejskiej – sołtysów, karczmarzy, kowali czy sług dworskich.

W materiałach płonkowskich mamy do czynienia tylko z małymi fragmentami relikwii tkanin jedwabnych, o wielkości nieprzekraczającej $0,5 \times 2$ cm. Tylko w dwóch przypadkach są one większe i osiągają rozmiary od 15×10 do 10×20 cm¹. Jedynie pasamon znajdujący się wokół czaszki kobiety zachował się w całości – dł. 141 cm, szer. 4,1 cm. Ich obecność i lokalizacja dają możliwości interpretacji tych znalezisk na podstawie analiz porównawczych ze znanymi już kolekcjami z badań z Torunia, Lublina, Gdańska, Kostrzyna nad Odrą, Poznania, Końskowola,

As long as Płonkowo property belonged to the Kaczkowski Family, representatives of moderately wealthy nobles, differences in clothes between the land owners and their subjects were evident and defined them clearly. From 17th c however, when present owners started selling their property and Płonkowo itself went into hands of The Jesuits Order, its significance declined. The only representatives of rich nobles were now senator Dąbski Family, Kaczkowo land key owners, with the patronage over Płonkowo, as well. They were the ones, who cared for the church redecoration and probably participated in religious ceremonies; unfortunately the archaeologists did not register here any signs of burials belonging to the Dąbskis' relatives (they usually chose more majestic locations, e.g. the church in Podgórz, near Toruń). The other lands within the parish borders were probably in hands of some other owners (sometimes squires), who could not boast with such splendid status like the Kaczkowskis and the Dąbskis, and belonged to rather poor nobles. It must have also been reflected in their appearance, and that in turn led to gradual blurring the differences in textiles for clothes of the squires and peasant élité, which became richer and richer – burgomasters, inn-keepers, blacksmiths or manor servants.

Płonkowo materials deliver only small fragments of silk textile relics, with sizes not exceeding 0.5×2 cm. Only in two cases they are bigger, and reach from 15×10 to 10×20 cm¹. One band, situated around a female skull, has preserved complete – 141 cm long, and 4.1 cm wide. The artifacts presence and location give possibilities for their interpretations, basing on comparative analyses with collections known from researches from: Toruń, Lublin, Gdańsk, Kostrzyn nad Odrą, Poznań, Końskowola, Warszawa, Gniew, Śliwice or Szczuczyn (Drażkowska, Grupa 2002; 2012; 2014; Grupa 2005; 2010; 2012a; 2014a; 2016, 2017; Marciniak 2005; Drażkowska 2007; 2008; Grupa, Wojciechowska,

¹ Tkaniny te zostaną omówione w kolejnym tomie, ponieważ zakwalifikowano je do tkanin wykorzystanych do uszycia szat liturgicznych.

¹ These textiles will be discussed in the following volume, because they are classified as used for liturgical vestments.

Ryc. 1. Fragment galonu, wzór geometryczny kształtowany nicią z metalowym oplotem (fot. D. Grupa)
Fig. 1. Galloon fragment, geometrical pattern shaped with thread with metal braid (photo D. Grupa)

Warszawy, Gniewu, Śliwic czy Szczuczyna (Drażkowska, Grupa 2002; 2012; Grupa 2005; 2010; 2012a; 2014a; 2016; 2017; Marciński 2005; Drażkowska 2007; 2008; Grupa, Wojciechowska, Dudziński, 2013; Grupa i in. 2014; 2015a; Grupa, Drażkowska 2014; Dudziński i in. 2015; Dudziński, Grupa, Nowosad 2017).

W wykopie I (krypta C) znaleziono galon o zachowanej długości 15,6 cm i szer. 3,7 cm (nr inw. 17/06). Geometryczny wzór ułożony był pasowo, a kształtowano go dodatkowym wątkiem z jedwabnej nici z metalowym oplotem (ryc. 1, 2). Najczęściej tego typu galonami obijano krawędzie trumien. Galony o podobnej technice wykonania, które datowano na XVIII wiek, znaleziono w kościele pw. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Toruniu (Romanowska 2007, s. 62, 261; Grupa 2010, s. 92).

W tym wykopie odnaleziono także dość dużo fragmentów frędzli² (nr inw. 42/06, 58/06, 63/06, 85/06, 89/06) wykonanych z jedwabnej nici z metalowym oplotem i cienkiej blaszki o szerokości 0,05 cm (ryc. 3), którą także wykorzystano w oplocie.

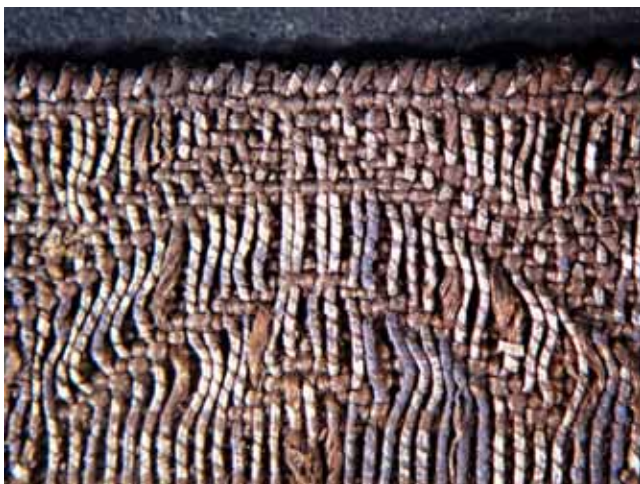
² Frędzla – wyrób pasamoniczy lub szmuklerski z przędzy jedwabnej, bawełnianej, wełnianej albo nici metalowych, mający formę zwykłych nittek, skręcanych nitką lub sznureczków, równoległe i gęsto zwisających z jednego brzegu wąskiej, płaskiej tasiemki (Michałowska 2006, s. 95–96).

Dudziński, 2013; Grupa et al. 2014; 2015a; Grupa, Drażkowska 2014; Dudziński et al. 2015; Dudziński, Grupa, Nowosad 2017).

Trench I (crypt C) contained a galloon with preserved length of 15.6 cm and width of 3.7 cm (inv. no 17/06). Geometrical pattern was placed in a line and shaped with extra weft of silk textile with metal braiding (fig. 1, 2). That type of upholstery was used the most often for lining coffin edges. Galloons with similar manufacturing technique, dated from 18th c were excavated in the church of the Assumption of the Holy Virgin Mary in Toruń (Romanowska 2007, pp. 62, 261; Grupa 2010, p. 92).

The same trench revealed many fragments of tassels² (inv. no 42/06, 58/06, 63/06, 85/06, 89/06) made of silk thread with metal braiding and thin tin with width of 0.05 cm (fig. 3), which was also used in winding. Tassels were 2.7 cm long, and the preserved fragments: from 1 to 12 cm (fig. 4). The basic band's width was 4 mm, and it was shaped with 10 threads in S twist. Thanks to this technique, which used both thread and a band for making tassels,

² Tassels – haberdashery product of various yarns: silk, cotton, wool or metal wires, twisted or in forms of strings, hanging closely down from one end of a flat narrow band (Michałowska 2006, pp. 95–96).

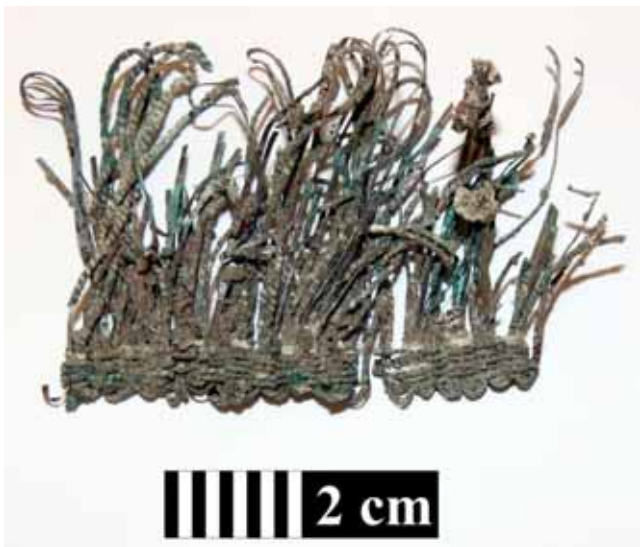
Ryc. 2. Zdjęcie pod mikroskopem (powiększenie 10×), czytelna nić z metalowym oplotem w kolorze złota (fot. D. Grupa)

Fig. 2. Microscope picture (magnification 10×), readable thread with metal braid in golden color (photo D. Grupa)

Ryc. 3. Zdjęcie pod mikroskopem (powiększenie 10×), widoczny metalowy oplot i płaska taśma (fot. D. Grupa)

Fig. 3. Microscope picture (magnification 10×), readable metal braid and flat band (photo D. Grupa)

Ryc. 4. Fragment frędzli (fot. S. Nowak)

Fig. 4. Fragment of tassels (photo S. Nowak)

Ryc. 5. Tkanina w splocie płóciennym 1/1 przytwierdzona do frędzli (powiększenie 10×), (fot. D. Grupa)

Fig. 5. Textile in plain weave 1/1, fixed to tassels (magnification 10×), (photo D. Grupa)

Wysokość frędzli wynosiła 2,7 cm, a zachowane fragmenty od 1 do 12 cm (ryc. 4). Szerokość taśmy-dróźki to 0,4 cm, a ukształtowano ją 10 nićmi w skręcie S. Dzięki temu, że przy wytwarzaniu frędzli wykorzystano nić i taśmę, całość wyglądała dość plastycznie i przestrzennie, nie było pomiędzy tymi elementami zbyt dużych prześwitów. Pod frędzlą znajdowała się cienka tkanina w naturalnym kolorze jedwabiu, o gęstości na 1 cm: ok. 100 nici w osnowie (na jedną nić składały się dwie nici w skręcie S) na 14 nici bezskrętowego wątku (ryc. 5). Najprawdopodobniej tkanina i frędzle pochodziły z obicia trumny.

W krypcie C znaleziono fragment galonu obszywającego tkaninę jedwabną w splocie atlasowym 7/1, gęstość na 1 cm: 35 nici bezskrętowego wątku, niestety nie można było określić gęstości osnowy, która była przynajmniej trzykrotnie cieńsza niż pojedyncza nić wątku. W tkaninie widoczne są dziurki po przejściu igły i nitki. Galon o szer. 1,9 cm wykonano z jedwabnej nici z metalowym opłotem w kombinacji splotów 2/4, wzdłuż obu krawędzi znajduje się taśma metalowa o szer. 0,25 cm w splocie 1/4 (ryc. 6). Trudno określić funkcję tego fragmentu, być może była to jakaś aplikacja naszyta na odzieży lub przymocowana do trumny.

Na czaszce szkieletu 10 z wyk. IV znajdowały się maleńkie fragmenty jedwabnej tkaniny w splocie płóciennym 1/1, całkowicie przesączonej produktami korozji pochodzącej z mosiężnych szpilek spinających zapewne elementy nakrycia głowy lub jego ozdoby.

Na kolejnej czaszce, szkieletu 11 (wyk. IV), zachowały się relikty nakrycia głowy (z włosami w kolorze blond), wykonane z tkaniny jedwabnej w splocie rypsowym. Na krawędzi, najprawdopodobniej czepka, zachowały się produkty korozji z metalowej taśmy z dużą domieszką miedzi. Produkty te ukryte były pod korzeniem, który szczelnie przylegał do metalowej taśmy. W tym wykopie znaleziono także fragmenty jedwabnej tkaniny o podstawowym splocie tła 1/1. Wzór kształtowano nićmi osnowy. Ze względu na wielkość zachowanego fragmentu ($1 \times 0,5$ cm) trudno określić typ ornamentu.

Przy czaszce dziecka z wyk. V (nr inw. 32/06) znaleziono fragmenty udrapowanego jedwabiu, który spinano mosiężnymi szpilkami (obecnie są to tylko ślady po produktach korozji). Jedwab był zapewne z jakimś ornamentem pasowym, ponieważ odnotowano kombinacje splotów atlasowych i płóciennych ułożonych równoległe do siebie (ryc. 7). Być może był to fragment nakrycia głowy. W wykopie Vc znaleziono także fragmenty pasamONU o szer. 3,3 cm (nr kat. 162/06, 190/06) wykonanego jedwabną nicią z metalowym opłotem w skręcie S – szer. blaszki z opłotu 0,03 cm. Metalowe nici wprowadzono w wątku, natomiast geometryczny wzór ukształtowano jedwabnymi, bardzo cienkimi nićmi w osnowie (ryc. 8).

Ryc. 6. Fragment galonu z krypty C (fot. D. Grupa)
Fig. 6. Fragment of galloon from crypt C (photo D. Grupa)

all the composition was very spatial and decorative, without too big empty space between elements. Under the tassels band, there was thin textile in natural silk color with density for 1 cm: about 100 threads in warp (one thread consisted of two single threads in S twist) per 14 threads of non twisted weft (fig. 5). The textile and the tassels may have come from a coffin upholstery.

Crypt C contained a galloon fragment lining silk textile in satin weave 7/1, with density per 1 cm: 35 threads of non twisted weft; unfortunately it is not possible to define warp density, which was at least three times thinner than a single weft thread. The textile has visible signs of a needle and thread in seams. Galloon 1.9 cm wide was made of silk thread with metal braiding, with weave combination 2/4, both edges are lined with metal band 0.25 cm wide in 1/4 weave (fig. 6). It is difficult to define this fragment's function – appliqué of clothes or an element fixed to a coffin?

A skull of skeleton 10, situated in trench IV, was equipped with tiny fragments of silk textile in plain weave 1/1, soaked completely with corrosion products coming from brass pins, fastening probably elements of any headwear or its decorations.

Ryc. 7. Fragment jedwabnej ażurowej tkaniny z pasowym wzorem (fot. D. Grupa)

Fig. 7. Fragment of silk openwork textile with strip pattern (photo D. Grupa)

Następna tkanina znaleziona w wykopie Vc/d to fragment jedwabiu z wzorem kształtowanym przeplotami osnowy 1/1 i 2/1. Dodatkowo tkanina ozdobiona była metalową taśmą w wątku, o szer. 0,02 cm (ryc. 9). Trudno przy tak małej próbce określić, jak często wprowadzano taśmę na całej płaszczyźnie tkaniny, można było jednak zauważyć, że to właśnie tą taśmą był kształtowany podstawowy wzór, ponieważ nie przebiegała ona w układzie 1/1, tylko w różnych przeplotach. Obok, na powierzchni korzenia przybyszowego, czytelny jest ślad po tkaninie w splocie płóciennym 1/1, całkowicie przesiąknięty zielonymi produktami korozji, być może z mosiężnej szpilki.

Czasami można w przybliżeniu określić szerokość galonu lub koronki, którą ozdobiono czepek. Tak było w przypadku czaszki dziecka z wyk. Vc, gdzie zielone ślady wskazywały na 1,5 cm szerokość pasamonu (ryc. 10).

Pasamon z wyk. V pod krytą B (dł. 140 cm, szer. 4,1 cm, z wypustkami 4,4 cm, w układzie: 13 wypustek od najmniejszej do największej pośrodku i znowu do najmniejszej, przerwa – 5 nawrotów wątku, 13 wypustek od najmniejszej do największej pośrodku i znowu do najmniejszej, przerwa – 5 nawrotów wątku, ...), tło uzyskano, wprowadzając dodatkowy wątek z metalowym

Next skull of skeleton 11 (trench IV) has preserved relics of a headwear (with blond hair), made of silk fabric in rep weave. The edge (of a bonnet presumably) has corrosion products of metal band with substantial copper admixture. These products had been hidden under a plant root, which closely touched metal band. That trench also contained fragments of silk textile with basic background weave of 1/1. Pattern was shaped with warp threads. Due to the fragment's size (1 × 0.5 cm), reading a type of ornament is impossible.

A child skull from trench V (inv. no 32) was accompanied by fragments of draped silk, pinned with brass pins (at present only signs of corrosion products have preserved). That silk might have been some stripe ornament, because some satin and plain weaves combinations placed in parallel were recognized (fig. 7). It could be an element of a headwear. In trench Vc, the researchers found also fragments of haberdashery 3.3 cm wide (cat. no 162, 190), made in silk thread with metal braid in S twist – metal tin width – 0.03 cm. Metal threads were introduced in weft, while geometrical pattern was shaped with very thin silk threads in warp (fig. 8).

Another textile excavated in trench Vc/d consists of silk fragment with pattern shaped by warp interlacing 1/1 and 2/1. The textile was additionally ornamented with metal band in weft,

Ryc. 8. Galon z geometrycznym wzorem ukształtowany bardzo cienką osnową (fot. D. Grupa)

Fig. 8. Galloon with geometrical pattern, shaped by very thin warp (photo D. Grupa)

oplotem w kolorze srebra, wewnętrzna nić w skręcie Z, wzór kwiatowy ukształtowano, wprowadzając dodatkowe 2 osnowy w kolorze najprawdopodobniej czerwonym i naturalnego jedwabiu (Grupa i in. 2015b, s. 39, ryc. 27, 28). Wstążka ułożona była wokół owalu twarzy, a jej długie końce przewiązano pod brodą. Z całą pewnością była to ozdoba czepka. Trudno określić, jaki był to typ czepka i z ilu elementów go uszyto, dlatego autorzy zdecydowali się na wykonanie rekonstrukcji na podstawie znalezisk z Gniewu; wybrano wzór składający się z dwóch zasadniczych części – tylnej (podkowiastej) i przedniej (okalającej owal twarzy) (Grupa i in. 2015a, s. 104). Rekonstrukcja ta została przedstawiona na ryc. 11.

W wykopie Vc (nr inw. 151/06), przy kościanej czaszce z głową Chrystusa odnotowano podejrzany układ, ale najpierw uznano, że to korzeń. Dopiero po analizach mikroskopowych konkretną rozpoznano jako zlepek jedwabiu, a po rozłożeniu okazało się, że to galon z podwójnie złożoną cienką tkaniną jedwabną.

W centralnej części wykopu VI w warstwie 10 znaleziono fragment zmineralizowanej białej tkaniny w splocie płóciennym 1/1. Nici zarówno w osnowie, jak i wątku są w skręcie Z (najprawdopodobniej była to tkanina lniana). Obok znajdowały się grudki

Ryc. 10. Zielony ślad na czaszce po rozkładzie galonu (fot. D. Grupa)

Fig. 10. Green sign of galloon decomposing on a skull (photo D. Grupa)

Ryc. 9. Fragment tkaniny z widocznymi metalowymi taśmami (fot. D. Grupa)

Fig. 9. Fragment of textile with metal bands readable (photo D. Grupa)

0.02 cm wide (fig. 9). Having such a small sample, it is difficult to estimate how frequently the band was introduced in the whole textile surface, we can notice, however, that the band served for shaping basic pattern, because it did not run in composition 1/1, but in various interlaces. Nearby, on the surface of an adventitious root, there was evident sign of textile in plain weave 1/1, completely saturated with green corrosion products, possibly from a brass pin.

It is possible sometimes to define average width of a galloon or a lace decorating a bonnet. That was the case with a child skull from trench Vc, where green signs indicated the band width for 1.5 cm (fig. 10).

The band from trench V, under crypt B (140 cm long, 4.1 cm wide, with edging for 4.4 cm, in composition: 13 edgings – from the smallest to the biggest in the middle, and backwards to the smallest from the biggest, a gap – 5 weft reverses, 13 edgings – from the smallest to the biggest in the middle, and again – back to the smallest ones, a gap – 5 weft reverses, ...), background, what was obtained introducing additional weft with metal braiding in silver color, internal thread in Z twist, floral ornament was shaped introducing 2 additional warps, probably in red color and in natural silk color (Grupa et al. 2015b, p. 39, fig. 27, 28). The ribbon was placed around a face and its long ends were knotted under the chin

Ryc. 11. Rekonstrukcja czepka z wykorzystaniem oryginalnego galonu z kwiatowym wzorem (fot. D. Grupa)

Fig. 11. Bonnet reconstruction, using original galloon with floral motifs (photo D. Grupa)

gleby zabarwione zielonymi produktami korozji, które mogły pochodzić z mosiężnych haftek lub szpilek krawieckich. Natomiast na 20 czaszce w warstwie 12 (nr inw. 248/06) odkryto włosy z zachowanymi śladowo fragmentami jedwabiu, na którym znajdowały się zielone produkty korozji, zapewne pochodzące z koronki lub galonu ozdabiającego czepkę zmarłej osoby.

Następny fragment (nr inw. 17/07) to zmineralizowana tkanina o gęstości 14×15 nici. Trudno było określić, jaki to rodzaj włókna, ale całkowite sprasowanie wskazuje raczej na włókno roślinne. Jasne włókno przesączone było całkowicie wapiennymi konkreccjami, zapewne dzięki temu przetrwało.

(that must have been a bonnet's decoration). It is difficult again to define the bonnet's type and how many elements it consisted of, therefore the authors decided to make a reconstruction, basing on finds from Gniew site; the pattern consisting of two general parts was chosen – back element (horseshoe shaped) and frontal element (surrounding a face oval) (Grupa et al. 2015a, s. 104). This reconstruction was presented in figure 11.

In trench Vc (inv. no 151), close to the bone image of a skull with Christ head, the archaeologists excavated a mysterious material composition, which was taken for a plant root in the beginning. Microscopic analyses recognized the lump as silk galloon with thin folded double silk textile.

Central sector of trench VI, layer 10, contained a fragment of mineralized white textile in plain weave 1/1. Threads, both in weft and warp are Z twisted (probably linen textile). Nearby, there were soil lumps, colored green with corrosion products, from brass hooks or pins. Skull no 20, situated in layer 12 (inv. no 248/06) has preserved with hair and trace elements of silk with green corrosion products, possibly remains of laces or galloons decorating a bonnet of the dead.

Ryc. 12. Ażurowa tkanina w pasy (powiększenie 10×), (fot. D. Grupa)

Fig. 12. Openwork textile with strip pattern (magnification 10×), (photo D. Grupa)

Niezwykle interesująca tkanina znajdowała się w okolicy górnej części miednicy szkieletu 8 w wykopie IX (nr inw. 133/07). Był to złożony w harmonijkę fragment, spięty mosiężnymi szpilkami, sprawiający wrażenie złożonej z kilku warstw gazy. Jednak w czasie zabiegów konserwatorskich zauważono, że tkanina ma ażurowe przestrzenie, ale wykonano ją w splocie płóciennym 1/1, a nie gazejskim (ryc. 12). Ażurowe paski o szerokości 0,16 cm (4 oczka) powtarzały się cyklicznie, a pomiędzy nimi były paski o szerokości 0,12 cm, które nie były prześwitujące (wypełniono je grubszymi nićmi). Odnotowano też pasek o szerokości 0,8 cm, na którym znajdował się wzór geometryczny (zgeometryzowany kielich kwiatu), powtarzający się cyklicznie. Wzór uzyskano przez zmianę splotu płóciennego na dłuższe przepłoty (ryc. 13). Do tej tkaniny doczepione były dwa mini galony o szerokości 0,4 cm i 4 cm długości. Wykonano je z grubej nici w skręcie Z, najprawdopodobniej z metalowym opłotem z dużą domieszką srebra (w większości powierzchnia nici pokryta była srebrystoszarą nalotem). Do wytworzenia galonu wykorzystano 16 nici, które po skosie chwytało po dwie (ryc. 14).

W niższej warstwie na czaszce nr 14 (nr inw. 155/07) znaleziono dwie mosiężne szpilki o dł. 3,0 i 3,6 cm, na których zachowały się relikty tkanin jedwabnych w splocie płóciennym 1/1. Pod główkami tych szpilek (ryc. 15) bardzo dokładnie widać, że przechodziły one na wylot przez tkaninę. Zapewne wykorzystano je do upięcia czepka lub ozdób na nim.

Ryc. 14. Fragment galonu przy ażurowej tkaninie (fot. D. Grupa)

Ryc. 14. Fragment of galloon with openwork textile (photo D. Grupa)

Ryc. 13. Zgeometryzowany kielich kwiatu na pasku ażurowej tkaniny (powiększenie 10×), (fot. D. Grupa)

Fig. 13. Geometrical pattern of a calyx on a fragment of openwork textile (magnification 10×), (photo D. Grupa)

Next fragment (inv. no 17/07) is a mineralized piece of textile with thread density of 14×15 . We were not able to estimate the kind of yarn, but its complete compacting indicates rather vegetal fibre. Bright fibre was completely soaked with calcareous concretion, thanks to which it has probably preserved.

Exceptionally interesting textile was excavated near upper part of the pelvis of skeleton 8 in trench IX (inv. no 133/07). That was folded textile fragment, reminding gauze, fastened with brass pins. During conservation treatment it was noticed that the fabric had openwork spaces, but it had been manufactured in plain weave 1/1, and not gauze weave (fig. 12). Openwork stripes 0.16 cm wide (4 loops) repeated regularly, and between them there appeared next stripes – wide for 0.12 cm, not gauzy, because it was filled with thicker threads. There was another stripe reported – 0.8 cm wide, with geometrical pattern (geometrically stylized flower calyx), repeated regularly. The pattern was obtained by changing plain weave for longer interlacing (fig. 13). Two tiny galloons 0.4 cm wide and 4 cm long were attached to the textile piece. They were made of thick fabric in Z twist, probably with metal braiding, with big silver admixture (most of thread surface was covered with silver-grey coating). To make the galloon, 16 threads were used, taken for two diagonally (fig. 14).

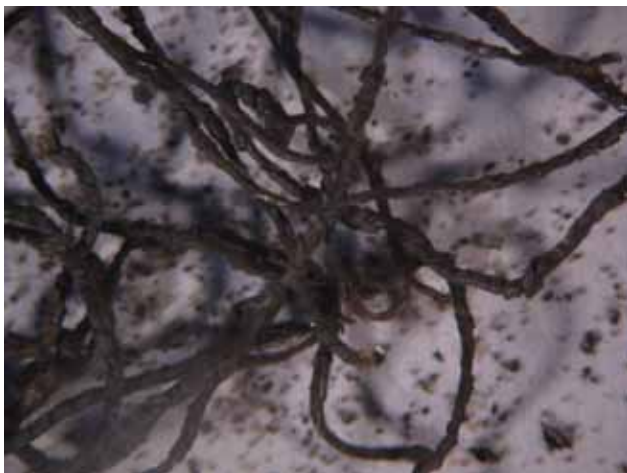
Pod czaszką szkieletu 23 znaleziono pojedyncze nici jedwabne w skręcie S z metalowym oplotem, także w skręcie S, w kolorze szaroburym (ryc. 16), co świadczy o dużej domieszce srebra w stopie. Szer. blaszki z oplotu wynosi 0,02 cm. Najprawdopodobniej były to nici z ozdoby czepek.

Galon z wykopu IXb (nr inw. 225/07) wykonano z przędzy jedwabnej. Wątek to nici z metalowym oplotem, natomiast osnowa – cienki jedwab w naturalnym kolorze; zapewne kształtowano nim geometryczny wzór.

Fragmenty tkaniny wykonanej z włókien roślinnych znaleziono w wyk. X przy mosiężnym medaliku. Tkanina w splocie płóciennym 1/1, ze śladami korozji w kolorze zielonym na powierzchni, przerosnięta była korzeniami.

W wyk. XI w pobliżu wejścia do krypty B znaleziono fragment gładkiej gazy jedwabnej, złożonej z kilku warstw. Gaza ma charakterystyczne prześwity utworzone w wyniku zastosowania splotu gazejskiego właściwego. W niektórych częściach znajduje się grubszy jedwabny sznurek, który mógł służyć do ściągania tkaniny i przewiązania, np. pod brodą, jeśli był to fragment zdobiący czepek.

W wykopie XVI znaleziono dwa rodzaje pasamonów z frędzlą. Frędzle wykonano tą samą techniką, tylko z nici różnej grubości.

Ryc. 16. Jedwabne nici z metalowym oplotem z domieszką srebra w stopie (fot. D. Grupa)

Fig. 16. Silk thread with metal (silver admixture in the alloy) braiding (photo D. Grupa)

Ryc. 15. Fragment jedwabnej tkaniny z mosiężną szpilką (fot. D. Grupa)

Fig. 15. Fragment of silk textile with a brass pin (photo D. Grupa)

Lower layer revealed skull no 14 (inv. no 155/07) with two brass pins – 3.0 and 3.6 cm long, with relics of silk fabrics in plain weave 1/1. Under pin heads (fig. 15) it was clearly visible that they had pierced some textile. They may have pinned a bonnet or its decorations.

Under the skull of skeleton 23, there were single silk threads in S twist with metal braiding, also in S twist, in grey color (fig. 16), testifying big admixture of silver in the alloy. Tin width is 0.02 cm, and it may have been an element of threads decorating a bonnet.

Galloon from trench IXb (inv. no 225/07) was made of silk yarn. Its weft consists of threads with metal braiding, while warp was made with silk in natural color; it probably served for shaping geometrical pattern.

Fragments of textile made of vegetal fibres were excavated in trench X, near a brass medal. The fabric in plain weave 1/1, with corrosion traces in green color on a surface was tangled with plant roots.

In trench XI, in the vicinity of entrance to crypt B, a fragment of plain silk gauze consisting of several folded layers was excavated. The material has characteristic openings for gauze weaving. In some parts there is thicker silk string, which might have been used for pulling the textile together and, e.g. tying the construction under chin, if it had been a bonnet.

Trench XVI revealed two kinds of haberdashery with tassels, made using the same technique, but from various thickness of threads.

Tassels (inv. no 284/07), from collection of 40 skulls in trench XVI, characterized with the following parameters: base of band width – 0.4 cm, tassels height – 2.0 (fig. 17) and 3.7 cm when

Ryc. 17. Fragment frędzli – nr inw. 284/07 (fot. D. Grupa)
Fig. 17. Fragment of tassels – inv. no 284/07 (photo D. Grupa)

Frędzla (nr inw. 284/07), ze zbiorowiska 40 czaszek z wyk. XVI, szer. taśmy-dróźki 0,4 cm, wys. frędzli 2,0 (ryc. 17) i 3,7 cm po rozłożeniu, dodatkowo przez środek dróźki przeciągnięto płaską taśmę o szer. 0,1 cm, natomiast oplot był szer. 0,05 cm w skręcie Z (ryc. 18), nić jedwabna wewnątrz oplotu była raczej biała, zielononiebieskie zabarwienie pochodzi z zielonych produktów korozji metalowego oplotu.

Drugi rodzaj frędzli (nr inw. 288/07) o dł. 4,4 cm (w tym dróźka 0,4 cm – 11 nici osnowy) wykonano także z nici jedwabnej z metalowym oplotem (bardzo wąski – o szer. 0,01 cm i bardzo rzadko opleciony), jedwab w skręcie Z, składa się najprawdopodobniej z 8 pojedynczych pasm (ryc. 19). Frędzla skręcona w S, dróźka z cienkich nici w S, cienki oplot, trudny do uchwycenia ze względu na korozję.

W wykopie XVII (nr inw. 169/07) znaleziono delikatną jedwabną tkaninę w splocie 1/1 przesączoną produktami korozji, potrójnie złożoną, może z okolic guzika.

Zestawienie tych nielicznych fragmentów jedwabnych tkanin lub ich negatywów tylko w skromnym zakresie pozwala na dociekanie na temat ubioru grobowego w Płonkowie. Te niewielkie fragmenty i ich jakość są dowodem, że docierały tutaj tkaniny, które przywożono na tereny I Rzeczypospolitej drogą morską i lądową. Oprócz zwykłych jedwabów w splocie płóciennym 1/1, popularnie zwanych kitajkami, przywożono także wzorzyste adamaszki i tkaniny, których wzory kształtowane były jedwabną nicią z metalowym oplotem, a ich cena zależała od ilości metalowej nici użytej splocie i rodzaju stopu.

unfolding, the base had flat strip in the middle – 0.1 cm wide, while braiding was 0.05 cm wide in Z twist (fig. 18), silk thread inside braiding was rather white, green-blue coloring comes from corrosion products of metal braid.

Another type of tassels (inv. no 288/0) 4.4 cm long (including band base – 0.4 cm – 11 threads of warp) was also made of silk threads with metal braid (very narrow – 0.01 cm wide and wound in rare intervals), silk in Z twist, consists probably of 8 single yarns (fig. 19). The tassel in S twist, base of thin threads in S twist, thin braiding and difficult to read due to corrosion.

Trench XVII (inv. no 169/07) contained delicate silk textile in plain weave 1/1, saturated with corrosion products, folded in three, possibly from a button area.

Describing these single silk textile finds or their negatives enables only very general presumption concerning grave garments of Płonkovo. These small fragments and their quality are evidence that textiles brought to I Polish Republic territory by land and sea reached also these lands. Apart from plain silks in 1/1 weave, popular Chinese type, there were also patterned damasks and ornaments made using silk thread with metal braiding, and their prices depended on their quantity used and kinds of alloys.

The earliest and best preserved textile in the site collection is multicolored galloon with complicated floral ornament and big participation of thread with metal braid (Grupa et al. 2015b, p. 39), which surface was silver grey after excavating (fig. 11). The color is evidence of significant silver contents in the alloy.

Ryc. 18. Zbliżenie na drózkę frędzla z ryc. 17 –
nr inw. 284/07 (fot. D. Grupa)

Fig. 18. Zoom of a tassel path from fig. 17 –
inv. no 284/07 (photo D. Grupa)

Ryc. 17. Fragment frędzli – nr inw. 284/07 (fot. D. Grupa)
Fig. 17. Fragment of tassels – inv. no 284/07 (photo D. Grupa)

Do najwcześniejszych i najlepiej zachowanych tkanin należy wielokolorowy galon o mocno rozbudowanej ornamentyce kwiatowej z dużym udziałem nici z metalowym opłotem (Grupa i in. 2015b, s. 39), którego powierzchnia po wydobyciu była szarosrebrzysta (ryc. 11). Kolorystyka produktów korozji wskazuje na dużą zawartość srebra w stopie.

Inne koronki i galony nie były już tak szlachetne i pozostawiały na tkaninach i włosach czy kościach zielone przebarwienia, będące wyznacznikiem dominacji miedzi w stopie (Grupa 2013, s. 134; 2014a, s. 18). Pierwotnie skład stopu był tak dobierany, by imitować kolor złota. Zielona barwa wskazuje na przynależność do pasmanterii „fałszywej”, o której wspomniano już w XVIII- i XIX-wiecznych opracowaniach na temat historii koronek (Lefébvre 1888, s. 261, 264; Grupa 2014a, s. 18), ale czy wszyscy nabywcy byli świadomi, że kupują produkty tylko imitujące złote? To pytanie pozostanie bez odpowiedzi, ponieważ jak dotąd nie ma źródeł pisanych na ten temat. Fałszywe pasamony najczęściej spotyka się w materiałach z XVIII wieku, na przykład granice pomiędzy pretekstą a kolumnami bocznymi przy ornacie z Końskowoli wyznaczały tylko zielone ślady po takich właśnie pasamonach (Grupa 2010, s. 93).

W dodatkach do ubrań koronki lniane, jedwabne czy jedwabne z metalowym opłotem były bardzo popularne³. W materiałach archeologicznych znajdujemy najczęściej jedwabne i z metalowym opłotem. Występowały one na stanowiskach w Lublinie, Gniewie, Gdańsku, Elblągu, Śliwicach, Przemyślu i Szczuczynie (Drażkowska 2014, s. 31–40; Drażkowska, Grupa 2002; Dudziński, Grupa, Nowosad 2017, ryc. 23, 31, 66, 79; Grupa 2005, s. 56, 117; 2014a, s. 16–17; 2016, s. 184–190; Grupa, Drażkowska 2014, s. 326–332; Grupa i in. 2015a, s. 57–62; 2015b; Rybarczyk 2012, s. 617). Nie zabrakło ich także w Płonkowie, w bardzo małych próbkach, jako że tu warunki glebowe niezbyt sprzyjały ich zachowaniu. Przeważnie jednak wykorzystywano koronki wykonane z lnu, a te w ziemi rozkładały się w bardzo szybkim tempie i po 5–10 latach nie pozostawał po nich najmniejszy ślad. Trudno w tym przypadku

³ Historia koronek jest krótka, ale niezwykle burzliwa. Udokumentowane źródła i dowody potwierdzają ich istnienie w 2. połowie XV wieku. Koronczarstwo to właściwie jedyna dyscyplina w wytwórczości tekstylnej, której nie przejęły cechy. Głównymi producentkami były od początku do końca kobiety. W niektórych krajach Europy częściowo produkcją zajęły się cechy pasamonicze. Stąd na terenie Francji i Anglii koronkom nicianym i klockowym nadano nazwę „pasmanteria”. Wydawało się, że cechy zdominują produkcję koronek, tak jak to się stało we wszystkich innych dyscyplinach, jednak wytwórczość koronek rządziła się swoimi prawami i pozostała domeną kobiet (Lefébvre 1888, s. 261–264; Grupa, Drażkowska 2014, s. 332).

Other laces and galloons did not represent such high quality noble products and left on textiles, hair and bones only green coloring, showing predominance of copper in alloys (Grupa 2013, p. 134; 2014a, p. 18). Originally, alloys were composed to imitate gold color. Green color indicates belonging these products to ‘false’ haberdashery, which had already been mentioned in 18th c and 19th c publications, concerning history of laces (Lefébvre 1888, pp. 261, 264; Grupa 2014a, p. 18), but were all the buyers aware that they had purchased products only imitating gold? This question will remain unanswered, because until now we have not had any written sources on our disposal, concerning the subject. False haberdashery is met the most often in materials from 18th c, e.g. lining, placed between an orphrey and side columns in a chasuble from Końskowola are marked only by green signs of that haberdashery (Grupa 2010, p. 93).

In clothes accessories linen, silk or silk with metal braid laces were very popular³. Archaeological materials register usually silk laces and with metal braid. They occurred in sites located in Lublin, Gniew, Gdańsk, Elbląg, Śliwice, Przemyśl and Szczuczyn (Drażkowska 2004, pp. 31–40; Drażkowska, Grupa 2002; Dudziński, Grupa, Nowosad 2017, fig. 23, 31, 66, 79; Grupa 2005, pp. 56, 117; 2014, pp. 16–17; 2016, pp. 184–190; Grupa, Drażkowska 2014, pp. 326–332; Grupa et al. 2015a, pp. 57–62; 2015b; Rybarczyk 2012, p. 617). They also appeared in Płonkovo, in small samples, due to unfavorable depositing conditions, and because they were in majority linen laces, which decompose in the ground very quickly, not leaving any sign after 5–10 years. Estimating manufacturing locations of these products is impossible, but multi-color galloon may have been imported from behind Polish Republic borders, as haberdashery production developed in Gdańsk not before the end of 16th c, when haberdashers from The Netherlands settled down in the city (Bogucka 1956, pp. 112–113; Grupa 2012, p. 148). Quality of that artifact, produced before 1571 exceeds definitely qualities of the same type known from the other Polish territory, produced in 17th and 18th c

³ History of laces is short but extremely stormy. Factual evidence and sources confirm lace existence in 2nd half of 15th c. Lace manufacturing is in fact the only textile discipline, which was not completely taken over by guilds. Women were general lace producers, from the process beginning, till the last stage. In some European countries, partial production was in haberdashers’ hands. Hence the name haberdashery for needle and bobbin laces in France and England. It seemed that guilds would dominate lace production, as was the case with other branches, however that production had its own rules and remained a domain of women (Lefébvre 1888, pp. 261–264; Grupa, Drażkowska 2014, p. 332).

określić miejsce produkcji tych wyrobów, ale zapewne wielokolorowy galon był przywieziony spoza granic Rzeczypospolitej, ponieważ pasamonictwo w Gdańsku rozwinęło się dopiero pod koniec XVI wieku, po przybyciu do Gdańska pasamoników z Niderlandów (Bogucka 1956, s. 112–113; Grupa 2012a, s. 148). Jakość tego galonu, który wykonano przed 1571 rokiem, zdecydowanie przewyższa znane z terenów Polski pasamony wykonywane w XVII i XVIII wieku (Grupa, Grupa 2013; s. 41–52; Grupa i in. 2015a, s. 49–57; Majorek, Grupa 2014, s. 335–348). Do nielicznych znalezisk należą także jedwabne gazy, pierwotnie produkowane w Gazie na Bliskim Wschodzie (Turnau 1999, s. 61; Grupa 2012b, s. 182; Michałowska 2006, s. 100). Od XVI wieku rozpoczęto ich produkcję we Włoszech, a później także we Francji i Niemczech. Gazy bywały dodatkiem do nakryć głowy, ich delikatną materią okrywano także dekolty damskich sukien. Różnego rodzaju gazy znaleziono m.in. w Toruniu przy sukni królowej Anny Wazówny, w materiałach z krypty południowej w Gniewie, a także przy dziecięcej odzieży w Gdańsku i Szczuczynie (Grupa 2012b, s. 182–185; Grupa i in. 2014, s. 65–66, 69, 118, 121, fot. 46, 47, 51; 2015a, s. 83–86). Natomiast gaza z Płonkowa mogła być wykorzystana jako przybranie czepka lub dekoltu. Co prawda znaleziono ją w okolicy czaszki, ale teren w południowej części cmentarza był dość intensywnie użytkowany, więc raczej pochodzi ona z warstw przemieszanych.

Fragmenty tkanin i ozdób wykonanych z przędzy jedwabnej wskazują na przynajmniej częściowe korzystanie z materii luksusowych w wyposażeniu grobowym.

Bibliografia / Bibliography

Bogucka M., 1956, *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII w.*, Warszawa.

Drażkowska A., 2007, *Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Toruń.

Drażkowska A., 2008, *Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Toruń.

Drażkowska A., 2014, *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, Toruń.

Drażkowska A., Grupa M., 2002, Dokumentacja konserwatorska prac przeprowadzonych na odzieży grobowej biskupa Michała de la Mars, maszynopis w archiwum IA UMK, Toruń.

Drażkowska A., Grupa M., 2012, *Odzież grobowa z krypt grobowych archikatedry w Lublinie. Analiza kostiumologiczna*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2/2012, s. 315–324.

(Grupa, Grupa 2013; pp. 41–52; Grupa et al. 2015a, pp. 49–57; Majorek, Grupa 2014, pp. 335–348). Silk gauzes, produced originally in Gaza in the Middle East, are very rare finds in archaeological materials in Poland (Turnau 1999, p. 61; Grupa 2012b, p. 182; Michałowska 2006, p. 100). Its production in Europe started in Italy in 16th c, later also in France and Germany. Gauzes were accessories for headwear and women dresses' bodices. Several kinds of gauzes were excavated, e.g. in Toruń, with the dress of Anna Wazówna, in materials from southern crypt in Gniew, and also with children clothes in Gdańsk and Szczuczyn (Grupa 2012b, pp. 182–185; Grupa et al. 2014, pp. 65–66, 69, 118, 121, photo 46, 47, 51; 2015a, pp. 83–86). Gauze textile excavated in Płonkowo could have been used to decorate a bonnet or a dress bodice. The material was found near a skull, but the area in southern cemetery part had been intensely exploited, therefore it must have come from significantly mixed soil layers.

Textile and decoration fragments made of silk yarn indicate using luxurious materials in grave equipments.

Dudziński T., Grupa M., Grupa D., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 3, Grajewo–Toruń.

Dudziński T., Grupa M., Nowosad W., 2017, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 4, Grajewo–Toruń.

Grupa D., 2010, *Silk ribbons from post-medieval graves in Poland*, [w:] *The North European Symposium for Archaeological Textiles, NESAT X*, eds. E. Andersson Strand, M. Gleba, U. Mannering, Ch. Munkholt, M. Ringgaard, Ancient Textiles Series, vol. 5, Oxford and Oakville, s. 91–94.

Grupa M., 2005, *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń.

Grupa M., 2010, *Liturgical vestments from Warsaw and Końskowola*, Fasciculi Archaeologiae Historicae From Studies into Ancient Textiles and Clothing, t. XXIII, s. 91–96.

Grupa M., 2012a, *Welniane tekstylia pospólstwa i plebsu gdańskiego (XIV–XVII w.) i ich konserwacja*, Toruń.

Grupa M., 2012b, *Zespół zabytków tekstylnych z kościoła św. Jana w Gdańsku – analiza technologiczna tkanin*, [w:] *Kościół św. Jana w Gdańsku w kręgu kultury sepulkralnej*, red. J. Szczepański, Gdańsk, s. 181–188.

Grupa M., 2013, *Analiza próbek pobranych w trakcie badań w Zakrzewskiej Osadzie, powiat sępoleński*, [w:] *Zakrzewska Osada, cmentarzyska kultury pomorskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim, Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne 2*, red. J. Szalkowska-Łoś, J. Łoś, Bydgoszcz–Pętkowice, s. 133–137.

Grupa M., 2014a, *Zabytki tekstylne ze Śliwic*, Zesz. Chojnickie, nr 30, s. 15–24.

Grupa M., 2016, *Wstążki – moda czy prestiż?*, [w:] *Habitus facit hominem. Społeczne funkcje ubioru w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. E. Wólkiewicz, M. Saczyńska, M. R. Pauk, Warszawa, s. 179–190.

Grupa M., 2017, *Pochówki z kościoła Trójcy Świętej w Gdańsku, XVII–XVIII wiek*, [w:] *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej w 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*, t. 2/katalog, red. P. Paluchowski, A. Larczyńska, M. Płuciennik, Gdańsk, s. 204–207.

Grupa M., Drązkowska A., 2014, *Kilka uwag na temat koronek klockowych z odzieży grobowej*, [w:] *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa, s. 325–334.

Grupa M., Grupa D., 2013, *Wstążki, wstążeczki z krypt kościoła p.w. Imienia NMP w Szczuczynie*, [w:] *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, red. T. Dudziński, M. Grupa, t. 1, Grajewo, s. 41–52.

Grupa M., Grupa D., Kozłowski T., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2014, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 2, Grajewo–Toruń.

Grupa M., Kozłowski T., Jankauskas R., Grupa D., Krajewska M., Krakowska S., Majorek M., Mosiejczyk J., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015a, *Secrets of the crypt in St. Ann chapel. Tajemnice krypty w kaplicy św. Anny*, Gnień.

Grupa M., Kozłowski T., Krajewska M., Grupa D., Janowska N., Jarzęcki K., Kurzawa D., Mucha N., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Słomczewska M., Wojciechowska A., Majorek M., 2015b, *History of St. Oswald church in Płonkowie, Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie*, t. 1, Płonkowie.

Grupa M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2013, *W czym do trumny – żupany, kontusze, dezabilki i inne ubiory pochowanych w szczuczyńskich kryptach*, [w:] *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, red. T. Dudziński, M. Grupa, t. 1, Grajewo, s. 99–108.

Lefébvre E., 1988, *Embroidery and lace: their manufacture and history*, London.

Marciniak I., 2005, *Nowożytne tkaniny odkryte podczas badań wykopaliskowych na stanowisku Ostrów Tumski 9/10 w latach 1999–2003*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 5, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań, s. 343–368.

Michałowska M., 2006, *Leksykon włókiennictwa*, Warszawa.

Romanowska L., 2007, *Pochówki nowożytne z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu (badania z lat 1982–83)*, maszynopis pracy magisterskiej, archiwum UMK, Toruń.

Rybarczyk A., 2012, *O koronkach klockowych i klockach do ich wyrobu na przykładzie znalezisk z nowożytnego Elbląga*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. LX, nr 4, s. 617–626.

Turnau I., 1999, *Słownik ubiorów*, Warszawa.